

'De wereld als risicomaatschappij' verschijnt
in het kader van het Balie-project *De Technologische Cultuur*.
Dit project wordt mede mogelijk gemaakt door financiële
ondersteuning van Stichting Wetenschap en Techniek
Nederland (WTN) en het Ministerie van Onderwijs, Cultuur
en Wetenschappen.

Maart 1997
Uitgeverij De Balie
Kleine-Gartmanplantsoen 10
1017 RR Amsterdam

Samenstelling en redactie:
Maarten Hajer en Michiel Schwarz

Vertaling: Inge van der Aart, Groningen
Omslag en typografie: Eric Mels, Hoorn
Drukwerk: Haasbeek bv, Alphen a/d Rijn

© 1997 Ulrich Beck
© Nederlandse vertaling:
1997 Uitgeverij De Balie

ISBN 90 6617 175 8
NUGI 651

Inhoud

Contouren van de risicomaatschappij Maarten Hajer en Michiel Schwarz	7
Tsjernobyl en de antropologische shock	23
Fatalisten in het labrynt van de risicomaatschappij	39
De ecologische verlichting	55
Wereldrisicomaatschappij en de toekomst van de ecologische politiek	83
De utopie van de zelfbeperking	105
Noten	113
Bibliografie	116
Over de auteurs	119

Inleiding

Contouren van de risicomaatschappij

Maarten Hajer en Michiel Schwarz

Wie had kunnen voorspellen dat aan het einde van de twintigste eeuw honderdduizenden koeien letterlijk het slacht-offer zouden worden van onze moderne levensstijl? Toch is dat precies wat er met de gekke-koeienziekte is gebeurd. Als een ritueel in een bizar science-fictionverhaal, worden in Engeland op nauwelijks voorstelbare schaal koeien naar de slachtbanken en de verbrandingsovens gevoerd. Dit gebeurt niet omdat het volgens de wetenschappelijke experts een oplossing is, maar als symbolische daad. Het offer is niet bedoeld om de consument te bewijzen dat alles nu veilig is – die garantie kan niemand geven – maar om hem weer aan de biefstuk te krijgen. Ironisch genoeg lijkt de grootschalige afslachting het gevoel van onzekerheid alleen maar te versterken. Niemand weet meer wie bij deze uit de hand gelopen zaak de schuldige partij is en wie we kunnen vertrouwen. De experts die ons jarenlang verzekerden dat kalfsvlees veilig was? De veeteeltindustrie die uit winstbejag te grote risico's nam? De politiek die het probleem probeerde weg te wuiven? Of de consument, die zich over weinig meer bekommerde dan een goedkoop lapje rundvlees op zijn bord? De vertrouwde controlemechanismen van wetenschap en politiek functioneren niet meer naar behoren, en verwarring en onzekerheid zijn het gevolg. Uit de reactie van een Britse boer blijkt de radeloosheid: 'Ze zouden die wetenschappers moeten neerschieten, in plaats van de kalveren afslachten; niemand schijnt meer te weten wat er aan de hand is'.¹

Ongelukken met industriële of technologisch-wetenschappelijke processen zoals de BSE-crisis worden keer op keer als unieke gebeurtenissen, als 'nieuws' gepresenteerd. Maar als je alle mediagenieke incidenten achter elkaar zet lijkt er wel een wisselbeker van

rampen en gevaren te bestaan. (Bijna-)ongelukken in kerncentrales, de salmonella in kippeneieren, zure regen, explosies in chemische bedrijven, het gat in de ozonlaag, asbestregen na een industriële brand, ongelukken met olietankers, neerstortende vliegtuigen: ze zijn allemaal verbonden met risico's van onze industriële samenleving. Dergelijke risico's en incidenten zijn constanten in onze moderne leefwereld geworden.

De publieke discussies geven aan dat een groeiend aantal mensen zich zorgen maakt over de grote collectieve risico's waaraan we in de moderne technologische cultuur worden blootgesteld. Daarbij gaat het allang niet meer alleen om de afhandeling van concrete ongelukken. De discussie over de invoer van genetisch gemanipuleerde soja geeft aan dat er een meer fundamentele onvrede bestaat. Wie bepaalt wat gevaarlijk is en wat niet? En op welke gronden moet worden beslist welke risico's maatschappelijk aanvaardbaar zijn?

De politiek – in Nederland net zo goed als elders – worstelt al jaren met dergelijke netelige vragen. Neem de toepassing van genetische technologie bij dieren. Het is december 1992. Aan de vooravond van het Tweede-Kamerdebat over de genetisch-gemanipuleerde stier Herman gaat bij professor Hans Galjaard de telefoon. Het is een Tweede-Kamerlid die nog even wil praten over wat hij moet vinden van de ontwikkelingen rond de stier Herman. Galjaard staat bekend als één van de absolute experts op het gebied van de genetica en wat ligt er meer voor de hand dan een dergelijke bron van kennis nog even te raadplegen? De wanhopige poging van deze volksvertegenwoordiger om op het laatst denkbare moment nog even telefonisch te worden bijgespijkerd op het gebied van de genetica en haar mogelijke ethische en maatschappelijke implicaties, tekent de radeloosheid van de bestaande parlementaire controlerende instituties in de omgang met de nieuwe risico's.

Dankzij de media is iedereen op de hoogte van het feit dat er potentiële gevaren kleven aan nieuwe wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen. De politiek staat onder druk om hier adequaat op te reageren en risico's tegen kansen af te wegen. Maar wat kan zij doen? De technologische ontwikkelingen gaan razend-snel; ze zijn bovendien internationaal van karakter en onttrekken zich daarmee aan de nationale controle. En veelal staat tegenover

de fysieke risico's voor de volksgezondheid of het milieu, het economisch risico dat andere landen met bepaalde ontwikkelingen op de loop gaan. In dat geval loopt Nederland door zijn voorzichtigheid kansen mis terwijl we in het geval van een ongeluk wel aan de gevaren zijn blootgesteld. De politiek zit in een lastig parket omdat ook de wetenschap steeds minder als basis voor beleid functioneert. Het gaat bij de nieuwe risico's tenslotte steeds over potentiële gevaren, over risico's die vaak nog niet eens zijn aangetoond, die pas bij volgende generaties – mogelijkerwijze – zullen optreden. De hoogtechnologische processen zijn met onzekerheid omgeven en regelmatig kunnen wetenschappers het niet eens worden over de feitelijke gevolgen van bepaalde technologische ontwikkelingen. En wanneer de wetenschappelijke gemeenschap wél tot een eenduidig oordeel komt over de veiligheid, is er altijd wel een groepering in de samenleving die de legitimiteit van de conclusies van de experts ter discussie stelt. In het onzekere klimaat krijgt die dan natuurlijk direct de 'media exposure', die nodig is om anderen weer aan het twijfelen te brengen.

Aan het einde van de twintigste eeuw weten we ons geen raad met de controversen over de risico's die we zelf hebben veroorzaakt. De geloofwaardigheid van de politiek en de wetenschap om met aanvaardbare oplossingen te komen wordt steeds minder. Met andere woorden, we zien een fundamentele crisis die het hart raakt van de moderne technologische samenleving.

Risicomaatschappij

De Duitse socioloog Ulrich Beck is een van de meest prominente hedendaagse denkers die zich met de maatschappelijke problemen rond de omgang met moderne risico's bezighoudt. Beck thematiseerde het falen van de industriële maatschappij om de door haarzelf geproduceerde risico's te beheersen.² Daarmee neemt Beck een unieke positie in. Er zijn natuurlijk talloze specialisten op het gebied van risico's. Maar Beck plaatst het probleem in een breder perspectief. Hij concludeert dat de rol van risico's en gevaar aan geeft dat we langzaam en vrijwel ongemerkt in een ander type maatschappij terecht zijn gekomen. Hij laat zien dat we er niet bij voorbaat van uit kunnen gaan dat de ons zo vertrouwde industriële

le maatschappij, met haar economische groei, haar relatieve herverdeling van welvaart en haar voortdurend stijgende consumptie steeds maar blijft bestaan. De industriële maatschappij is een maatschappij met oogkleppen op: de economische groei produceerde tenslotte tal van 'onbedoelde neveneffecten', die in eerste instantie buiten beschouwing konden blijven.

De afgelopen honderd jaar heerste er een bijna totale maatschappelijke consensus over de waarde van de industriële productie voor maatschappelijke vooruitgang. De schoorsteen moet roken, was een gevestigd begrip. Maar ergens is de twijfel ontstaan over de automatische koppeling tussen verdere industrialisering en technologische ontwikkeling aan de ene kant en de algemene maatschappelijke vooruitgang aan de andere kant. Dat heeft volgens Beck te maken met de objectieve toename van een aantal risico's – ecologische gevolgen bijvoorbeeld – maar is niet te begrijpen zonder te wijzen op de veranderde houding van het publiek. De enorme emancipatiegolf en de steeds hogere scholingsgraad hebben tenslotte tot een verandering in waarden geleid waardoor andere ideeën zijn ontstaan over 'het goede leven' en daarmee ook over aanvaardbare risico's van bepaalde industriële ontwikkelingen en technologische vooruitgang.

Beck introduceert het concept van de 'risicomaatschappij' als opvolger van onze vertrouwde industriële maatschappij. Zijn theorie is gebaseerd op het idee dat de sociale conflicten in onze samenleving steeds minder over de verdeling van welvaart gaan maar in toenemende mate over de verdeling van risico's, over verantwoordelijkheidsvragen bij de gevolgen van catastrofes en over de vraag wie mag beslissen wie welke risico's mag lopen. In een 'risicomaatschappij' verschuift het zwaartepunt van maatschappelijke conflicten, zoals Beck het in het Engels stelt, van de 'distribution of goods' naar de 'distribution of bads'.

Beck presenteerde deze these voor het eerst in zijn baanbrekende boek *Risikogesellschaft – Auf dem Weg in eine andere Moderne* (1986). Van dit boek zijn alleen al in Duitsland tot nog toe meer dan tachtigduizend exemplaren verkocht (uniek voor een academisch boek) en de Engelse editie uit 1992 gaat in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië grif van de hand.³ Dat is niet verwonderlijk, want Ulrich Beck is met zijn 'risicomaatschappij' één van de

weinig hedendaagse denkers die erin slaagt de fundamentele vooruitgangsvragen van de moderne industriële samenleving in het vizier te krijgen. Bovendien heeft hij een succesvolle poging gedaan om de nieuw ontstane maatschappelijke constellatie te typeren. Beck is wars van alles waar 'post-' voor staat. Hij ziet het als zijn opgave om het nieuwe te identificeren en de mechanismen achter de maatschappelijke verandering bloot te leggen. Zijn werk houdt dus niet op bij het proclameren van het 'einde', van de industriële maatschappij. Hij probeert de nieuwe sociale samenhangen, de nieuwe sociale conflicten en de nieuwe politieke uitdagingen te omschrijven. Bovendien probeert hij de achtergronden van de hulpeloze omgang met de nieuwe risico's te analyseren. Het zijn met name deze laatste analyses die de samenleving vaak op pijnlijke wijze een spiegel voorhouden.

De wereld als risicomaatschappij is de eerste Nederlandse vertaling van Becks werk. In deze bundel zijn een aantal van Becks essays, afkomstig uit verschillende boeken en periodieken, samengebracht die hij de afgelopen tien jaar over de 'risicomaatschappij' schreef. (Ter verduidelijking: het is dus niet de Nederlandstalige versie van zijn *Risikogesellschaft* uit 1986, dat tot op heden niet in het Nederlands werd vertaald.) In deze inleiding introduceren wij enige centrale, terugkerende thema's in het gedachtengoed van Beck over de 'risicomaatschappij' en de politiek van de vooruitgang.

'Normale ongelukken' en de these van de risicomaatschappij

Becks stelling is in principe eenvoudig: de moderne samenleving heeft door de jaren heen een verfijnd stelsel van instituties en regelingen opgebouwd voor de verdeling van welvaart en groei, maar ze schiet dramatisch tekort waar het gaat om de onbedoelde gevolgen en risico's die de industriële maatschappij voortdurend produceert maar tot nu toe te weinig zag. Reden is volgens Beck dat het boemerang-effect van de gevaren van nieuwe ontwikkelingen is ingebouwd in het moderniseringsproces zelf. De politiek wordt daarbij steeds vaker geconfronteerd met vragen over verantwoordelijkheid, in het bijzonder wanneer er onverhoopt iets mis mocht gaan. Beck meent dat dit 'onverhoopt misgaan' in feite een omke-

ring van zaken is. Hij poogt aan te tonen dat ongelukken en gevaren verbonden met technologische projecten juist inherent onderdeel zijn van de normale bedrijfsvoering en dat ze worden mogelijk gemaakt en gelegitimeerd door de bestaande regelgeving, de inspectiediensten, de manier waarop we werk en de samenleving hebben ingericht. We gaan met onze risico's om alsof het excessen zijn, maar in feite gaat het om 'normale ongelukken'. De 'risicomaatschappij' is volgens Beck de onherroepelijke nieuwe fase van modernisering – de ondertitel van zijn boek luidt niet voor niets 'op weg naar een andere moderniteit'. De risicomaatschappij is het automatische gevolg van autonome moderniseringspraktijken en de bijbehorende moderne instituties die, zoals hij het verwoordt, 'doof' en 'blind' zijn voor de gevaren en gevolgen die ze creëren. In dit verband is een ongeluk als Tsjernobyl een 'normaal' ongeluk. Volgens Beck is het bovendien een ongeluk waarbij het – zoals steeds meer het geval is – gaat om risico's die wereldomvattende en langlopende gevolgen hebben. 'Een continu ongeluk eigenlijk', stelt Beck, 'iets waar we niet eens een goed begrip voor hebben.'

Volgens Beck betreden we het tijdperk van de risicomaatschappij op het moment dat de maatschappelijke en technologische ontwikkelingen de basis van de samenleving zelf beginnen te ondermijnen. De onmacht om de continu gegenereerde risico's van de moderne samenleving te beheersen slaat volgens Beck terug op onze conventionele organisaties en sociale instituties. Het gebrek aan consensus – politiek zowel als wetenschappelijk – om een maatschappelijk bevredigend antwoord te geven op risicovragen doet bestaande praktijken, verantwoordelijkheidsrelaties en maatschappelijke verhoudingen wankelen. In een risicomaatschappij is volgens Beck het grootste gevaar uiteindelijk niet zozeer het fysieke explosiegevaar van de technologie, maar de 'sociale explosiviteit' als gevolg van het maatschappelijke verlies aan vertrouwen in de bestaande sociale instituties. De onbeheersbaarheid van ontwikkelingen groeit. En als je dan vraagt 'wie is er verantwoordelijk?' is het antwoord meestal 'niemand'. Vandaar dat we volgens Beck momenteel leven in een regime van 'georganiseerde onverantwoordelijkheid'.

Politiek en de ecologische kwestie

Becks these dat wij nog veel te veel via de denkkaders van de industriële maatschappij naar de wereld kijken, kan worden geïllustreerd aan de hand van zijn beschouwingen over politiek. Het perspectief van de risicomaatschappij omvat een nieuwe benadering van het politieke. De maatschappelijk belangrijke politieke gebeurtenissen vinden volgens Beck niet meer plaats waar het NOS Journaal, de redacties van onze kranten of de politici zelf denken dat het gebeurt. Niet de debatten in de kamer verdienen de speciale aandacht die zij krijgen, maar de talloze maatschappelijke gebeurtenissen die zich aan de macht van het politieke 'centrum' onttrekken. Dat is de politieke boodschap van Becks risicomaatschappij.

De overgang van de industriële maatschappij naar de risicomaatschappij, hoe fundamenteel die ook is, vindt tot nu toe volgens Beck grotendeels buiten ons gezichtsveld plaats. In eerste instantie blijft alles tenminste uiterlijk tot op zekere hoogte hetzelfde. Het journaal bericht trouw over de laatste ontmoetingen tussen grote staatsmannen en NOVA heeft een speciaal blok gereserveerd voor de dagelijkse gebeurtenissen in Den Haag. De schijn bedriegt, stelt Beck, want de officiële politiek neemt steeds meer haar toevlucht tot vormen van symbolische politiek om op zijn minst de indruk te kunnen blijven wekken dat de zaak onder controle is. Maar in feite ontglipt de besluitvorming over belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen haar steeds vaker. Genetisch onderzoek en biotechnologie laten zich nog veel minder dan de nucleaire technologie via wetten oude stijl reguleren, de oplossingen voor milieuproblemen vergen veel meer dan overheidsoptreden alleen. Steeds meer in wezen politieke beslissingen worden in laboratoria genomen, in wetenschappelijke gremia of via de maatschappelijke definitie van bepaalde 'issues'.

Beck verschuift het zwaartepunt van de politiek-maatschappelijke dynamiek naar wat hij 'subpolitiek' noemt. Hierbij doelt hij op tal van nieuwe maatschappelijke initiatieven en ontwikkelingen die traditionele scheidslijnen en praktijken overstijgen. Politiek handelen vindt volgens Beck plaats waar we het doorgaans niet zoeken: bij ons bezoek aan de supermarkt, in onze werksituatie, bij een besluit om in een laboratorium een bepaald experiment al dan

niet uit te voeren, of in een bedrijf een bepaalde productlijn te ontwikkelen. Tegelijkertijd ontstaan nieuwe ontwikkelingen buiten de conventionele politieke en institutionele verhoudingen. Er ontstaan 'groene' milieubewuste ondernemers, groene beleggers en bedrijven die zich richten op de 'kritische consument'. De natuur is de natuur niet meer en via talloze initiatieven wordt onze relatie tot het milieu opnieuw bepaald. De minister van milieu is in deze arena maar één politieke speler onder velen.

De essentie van het idee van 'subpolitiek' is dat er politieke ontwikkelingen tot stand komen buiten het politieke 'machtscentrum' om. Maar Beck verbindt hieraan een normatief perspectief: hij ziet subpolitiek niet als probleem, maar als deel van de oplossing. Beck pleit voor een 'niet-institutionele renaissance van het politieke'. Volgens hem reageert de traditionele politiek in feite steeds vaker op subpolitieke ontwikkelingen, terwijl zij blijft pretenderen te sturen of te regelen. Beter zou zijn de 'ongrijpbare' niet-geïnstitutionaliseerde politiek op waarde te schatten en er openingen voor te creëren.

Becks theorie over de groeiende betekenis van subpolitiek wordt vaak verkeerd gelezen. Beck ziet deze afnemende sturingscapaciteit van de overheid namelijk niet noodzakelijkerwijze als een negatieve ontwikkeling. Hij vraagt zich eerder af of de bestaande politieke instituties wel in staat zijn zichzelf te hervormen en is daarom eerder gespitst op het vinden van andere mogelijke dragers van een verantwoorde omgang met de natuur en de sociale samenhang. In dit geval duikt vaak zijn voorbeeld op van de verzekeraarbaarheid van maatschappelijke initiatieven. Beck stelt dat onder bepaalde condities verzekeraars beter in staat zijn om te bepalen wat nog toelaatbare risico's zijn dan de overheid. De overheid zou zich bijvoorbeeld kunnen beperken tot de verplichting aan ondernemers om bepaalde biotechnologische experimenten of producten eerst te verzekeren voor ze in praktijk worden gebracht. In dat geval zouden tal van projecten niet doorgaan als de ondernemer niet kan aantonen dat hij een reële risico-inschatting heeft gemaakt. De verzekeraar zou anders tenslotte geen verzekering willen afsluiten of zou de premie exorbitant hoog bepalen. De huidige situatie ligt echter anders. De overheid maakt bepaalde experimenten in de biotechnologie mogelijk door een plafond in de aanspra-

kelijkheid te definiëren of door ontheffing van de verzekeringsplicht toe te staan. Op een soortgelijke manier heeft de overheid ook de nucleaire industrie het werken mogelijk gemaakt. Het is dus geenszins gezegd dat meer overheid altijd een betere controle oplevert. Voor Beck is de opkomst van subpolitiek dus geen reden om te vervallen in apathie, maar eerder een signaal dat de maatschappelijke en politiek-bestuurlijke instituties aan herontwerp toe zijn.

Georganiseerde onverantwoordelijkheid

De ecologische kwestie neemt in Becks essays over de risicomatenschap en de noodzakelijke maatschappelijke veranderingen een sleutelpositie in. De politiek-maatschappelijke crisis laat zich met name zien in onze onmacht ten aanzien van het milieuprobleem. In zijn diagnose spreekt hij daarbij van een 'georganiseerde onverantwoordelijkheid' in de omgang met de natuur. Beck wil daarmee aangeven dat de crisis van het milieu in feite een institutionele crisis is. Naar zijn idee zijn de politieke debatten over de milieucrisis in hoge mate hypocriet, omdat een aantal van de meest besproken milieuproblemen (zoals de luchtverontreiniging of de kwaliteit van ons voedsel) een regelrecht product zijn van de falende regelgeving. Grenswaarden, critical loads, emissieplafonds, maximum toelaatbare concentraties (zgn. MAC-waarden, Maximum-Acceptable Concentrations): het hele technocratische vocabulaire waarmee in het verleden is geprobeerd om het milieuprobleem te beheersen is doordrenkt van deze georganiseerde onverantwoordelijkheid. Voor iedere chemische verbinding waarvoor we een MAC-waarde definiëren staan weer duizenden andere die we niet bewaken. Om over de mogelijke onderlinge stochastische effecten nog maar te zwijgen. Andere meer recente voorbeelden van deze combinatie van symbolische politiek en georganiseerde onverantwoordelijkheid zijn de milieunota's. Hierin wordt weliswaar een dramatisch beeld van de staat van het milieu geschetst, dat drastische veranderingen noodzaakt, maar de bij dat beeld behorende radicale maatschappelijke en institutionele maatregelen blijven uit of worden domweg niet uitgevoerd.

Door te spreken van 'georganiseerde onverantwoordelijkheid' stelt Beck de maatschappelijke coalitie achter het Westerse vooruit-

gangsmodel ter discussie. Beck doelt hier op de coalitie van een relatief in zichzelf gekeerde overheid die nauw samenwerkt met de industrie, de werkgevers- en werknemersorganisaties en de belangrijke politieke partijen die, ieder met eigen motieven, de kern van de maatschappelijke en economische structuur koste wat kost verdedigen. Deze coalitie weet zich ondersteund door een essentieel netwerk van adviseurs en experts. Gezamenlijk legitimeren ze het voortbestaan van een systeem dat volgens Beck selectief zijn ogen sluit voor de effecten van het beleid en steeds minder greep heeft op ontwikkelingen.

Beck doet zoals gezegd niet melodramatisch over de teloorgang van het conventionele politieke systeem en evenmin bepleit hij het einde van de representatieve democratie. Wel suggereert hij dat nieuwe vormen van politiek engagement hard nodig zijn om de ecologische problematiek het hoofd te kunnen bieden. Naar zijn inschatting is het onmogelijk om zoiets als genetische technologie centraal te controleren. Wat nodig is, is de uitwerking van nieuwe vormen van directe décentrale politiek – ‘subpolitiek’. Beck spreekt over een politisering van onderaf. Hij wil daarbij meer ruimte geven voor verschillende soorten deskundigheid en handelingsperspectieven. Juist diegenen die bijvoorbeeld in ontwikkelingslaboratoria werken, zijn soms in een betere positie om de aard van bepaalde risico’s in te schatten. In andere gevallen zijn burgers of consumenten beter in staat om ongewenste risico’s te herkennen dan de officiële experts. In plaats van alles met algemene risicobepalingen van bovenaf te willen reguleren, stelt Beck dat inzichten en expertise vanuit verschillende geledingen moeten worden gemobiliseerd en dat de reflexieve capaciteit zou moeten worden vrijgemaakt binnen het politieke en publieke debat. Voor Beck is de risicomaatschappij dan ook een nieuw zingevingskader dat een ander perspectief biedt voor vragen van verantwoordelijkheid en besluitvorming en dat nieuwe coalities in de samenleving bevordert.

De subpolitisering van de samenleving: de terugkeer van het individu

Subpolitiek is een centraal concept in Becks analyse van de maatschappelijke dynamiek in het tijdperk van individualisering. Naar

zijn inschatting is de tijd van de dominantie van vaste institutionele arrangementen op zijn retour. In veel van zijn werk betoogt Beck dat je een maatschappij eigenlijk steeds minder goed kan typeren door haar vertrouwde centrale instituties te beschrijven. Politieke partijen, de kerk, het gezin: het zijn allemaal conventies die steeds minder uitdrukken hoe de mensen werkelijk leven aan het einde van de twintigste eeuw. In een tijdsgewricht waar het individu in de samenleving is teruggekeerd, moeten we volgens Beck op zoek naar nieuwe formuleringen en concepten om de nieuwe netwerken en coalities tussen mensen te kunnen begrijpen. Het heeft geen zin meer om de werking van een instelling te beschrijven volgens de functionele indeling in afdelingen en hiërarchieën. Het zijn volgens Beck met name individuen en de nieuwe coalities die ze tot stand brengen die ons via hun subpolitieke handelen het gemeenschappelijk zicht kunnen teruggeven op de grote risico’s die ondernemingen aangaan. Klokkenluiders in bedrijven en individuele wetenschappers kunnen in de context van de risicomaatschappij soms meer gewicht in de schaal leggen dan de zware grondwettelijk verankerde instituties van de representatieve democratie. Het komt steeds meer voor dat lokale acties die door individuen in gang worden gezet de motor vormen voor een protestbeweging die de agenda van de gevestigde politiek doet verschuiven. Bij de aanleg van snelwegen of spoortrajecten is het niet voor niets dat lokale protesten van het Nimby-type, ‘Not in my back yard’, tot algemene politieke tegenkrachten kunnen leiden, met andere woorden uitmonden in een stellingname van ‘Not in anybody’s back yard’. De lokale Nimby-groepen corrigeren vaak het gebrek aan creativiteit van de traditionele instanties.

In zekere zin is Becks werk een pleidooi voor een subpolitisering van de samenleving. Daarmee krijgt zijn politieke programma ook een tamelijk explosieve lading: hij suggereert in feite dat de basis voor een nieuwe verantwoorde politiek niet ligt bij een of ander ‘revolutionair subject’, zoals de arbeidersklasse of de ‘nieuwe sociale bewegingen’. Volgens Beck liggen de aanknopingspunten voor de verdere ontwikkeling van de maatschappij bij het mobiliseren van onderdrukte kennis en mogelijkheden die binnen de bestaande instituties en groeperingen latent voor handen zijn. Zijn essays zijn in die zin dan ook bedoeld om mensen op allerlei ver-

schillende plaatsen in de maatschappij aan te spreken op hun verantwoordelijkheid en aan te geven hoe hun eigen inzichten en praktijken mogelijkheden creëren voor 'politiek' handelen. Dit is niet alleen omdat het bestaande politieke centrum naar zijn idee op dit moment onmachtig is om de noodzakelijke maatschappelijke verandering door te voeren, maar ook omdat de politiek nooit meer als centrum zal kunnen functioneren zoals velen menen dat het weer zou moeten functioneren. Deze nadruk op de vrijheid van het individu geeft Beck ook een voorsprong op vele tegenstrevers die in zijn betoog een gevaar zien voor de stabiliteit van het bestaande politieke systeem. Met zijn pleidooi voor subpolitiek wil hij ook aangeven dat volgens hem de bestaande instituties in veel gevallen ondemocratisch zijn, geen gelijke kansen hebben geschapen en niet het vertrouwen verdienen dat ze nog krijgen. Becks ideeën over subpolitiek zijn op een aantal punten weinig uitgewerkt. Het belang – en het nieuwe – ligt vooral in het aangeven van een denkrichting om de institutionele en maatschappelijke impasses ten aanzien van de grote moderniseringsvragen te doorbreken.

De tegendraadse sociologie van Beck

Het werk van Ulrich Beck is niet eenvoudig te plaatsen. Beck schrijft een soort wetenschappelijke essays waarbij de kracht schuilt in de originele inzichten en verbindingen en niet in de doortimmerde empirische onderbouwing. Sommige sociologen beschimpen hem daarom als essayist terwijl krantenlezers hem soms weer te sociologisch vinden. Zoals ook blijkt uit deze bundel, zijn Becks essays een onwennige mengelmoes van sociologische argumenten en lichtzinnige observaties in de trant van een recensent. Zijn schrijfstijl is niet eenvoudig voor de lezer: hij springt vrijmoedig heen en weer tussen diepzinnige beschouwingen en luchtige ironie.

Ondanks (of juist dankzij) zijn stijl is Ulrich Beck inmiddels in Duitsland maar ook met name in Groot-Brittannië uitgegroeid tot een 'public intellectual': van zijn hand verschijnen regelmatig opiniërende artikelen in gerespecteerde bladen als *Die Zeit*, *Der Spiegel*, *Die Süddeutsche Zeitung*, *The Guardian* en *The Observer*. In zijn essayistische bijdragen snijdt hij grote thema's aan als de toekomst van de arbeidsmaatschappij, de problemen met de genetica,

of de gevolgen van de individualisering in de maatschappij. In het Britse zondagsblad *Independent on Sunday* werd Beck onlangs opgevoerd als één van de 'profeten van de 21ste eeuw', één van de 'toonaangevende denkers voor het volgende millennium'.

Toch is het niet goed mogelijk om Becks werk te begrijpen zonder aandacht te hebben voor zijn wetenschappelijke achtergrond. Beck studeerde sociologie en filosofie en specialiseerde zich in eerste instantie op de arbeids- en industriesociologie. Hij schreef tien jaar lang met groot professioneel succes degelijke maar gortdroge analyses van beroepsstructuren in de Bondsrepubliek en brak toen radicaal met dit type werk. Sinds begin jaren tachtig is hij zich steeds meer tegen de Duitse (!) sociologische traditie gaan verzetten. Toch is zowel de filosofische als de sociologische achtergrond nog steeds duidelijk in zijn werk. Becks gedachtengoed wordt geïnspireerd door het werk van grote Duitse filosofen als Fichte, Herder en Kant. Beck kraakt de grote thema's van onze tijd steeds weer met de ideeën van deze denkers in het achterhoofd. Zo poneert hij in een van de hier opgenomen essays de stelling, dat in het ontstaan van de mondiale risicomaatschappij niet de ondergang van de maatschappij besloten ligt maar dat ze in feite juist de kans biedt om Kants ideaal van een wereldburgermaatschappij dichterbij te brengen.

Aan de andere kant gaat er geen essay voorbij zonder dat Beck zich afzet tegen de traditionele sociologie. Met de introductie van het begrip 'risicomaatschappij' heeft Beck de knuppel in het sociologische hoenderhok willen gooien. Hij verwijt de sociologie ideeënarmoede en conceptueel conservatisme. De ene helft van de sociologie is blijven steken in de denkkaders van de 'industriële maatschappij'. De andere helft kan niets beters bedenken dan de invoering van het voorvoegsel 'post'. Beck meent – net zoals bijvoorbeeld Habermas – dat de moderniteit een 'onvoltooid project' is. Zijn confrontatie met de sociologen betreft met name het denkkader waarbinnen zij de modernisering begrijpen en in historisch perspectief plaatsen. In de naoorlogse jaren heeft de sociologie zich sterk verbonden met het verklaren van de stabiliteit van het Westerse maatschappijtype. Steeds weer werd daarbij gesuggereerd dat de beproefde instituties zoals de structuren van de welvaartsstaat, massaconsumptie, industriële technologie, economische groei en

massademocratie dermate robuust zijn dat ze iedere uitdaging aan kunnen. Met name in het licht van de mondiale ecologische crisis wordt dit steeds twijfelachtiger. Beck meent dat de sociologie (en met haar de hele sociale wetenschap) haar ogen gesloten heeft voor de randvoorwaarden waaronder modernisering in de industriële maatschappij plaatsvond. Dit denken gaat onder meer terug tot de klassieke taakstelling van Durkheim, die meende dat de sociologie zich uitsluitend bezig diende te houden met sociale feiten, en niet met alle (biologische of technologische) gebeurtenissen die zich daaromheen afspeelden. De sociologie heeft zich volgens Beck veel te lang opgedeeld in allerlei specialismen waardoor het zicht op het geheel verdwenen is. Momenteel leven we, zo betoogt hij, niet langer in het tijdperk van het 'entweder-oder', de tijd van 'of-dan-wel', maar in de tijd van 'und': het tijdperk van het 'zowel-als-ook'.⁴ Becks kritiek is in dit opzicht fundamenteel. De sociologische theorie is te beperkt en zit een goed begrip van de nieuwe maatschappelijke verhoudingen in de weg.

Sinds Beck in 1984 zijn vinger achter het sociologische behang heeft gekregen is hij steeds verder gegaan met het losscheuren van het dekpapier. Daarbij beperkt hij zich geenszins tot de vragen rond de ecologische crisis en de risico's verbonden met moderne technologie. Hij gaat ook in op de verdwenen nationale grondslagen voor de sociale theorie, de individualisering⁵ of de veranderende betekenis van de liefde in de maatschappij⁶.

De kracht van Becks werk ligt niet zozeer in het aangeven van concrete oplossingen, maar veeleer in zijn diagnose en de ontwikkeling van een nieuw perspectief op de moderne samenleving. Zijn werk richt zich daarbij niet slechts op de sociologische analyse van hedendaagse maatschappelijke dilemma's, maar minstens zoveel op het voeden en aanwakkeren van het politieke en publieke debat. Zijn pleidooi voor nieuwe benaderingen past goed bij de wijze waarop in Nederland bijvoorbeeld politiek-cultureel centrum De Balie al jaren tracht de vastgeroeste kaders voor 'het politieke' en 'het culturele' te doorbreken. Een thema als de technologische cultuur staat er sinds eind jaren tachtig op de agenda.⁷ Het veelzijdige werk van Beck geeft een aantal nieuwe openingen voor een politiek-cultureel debat over de toekomst van de (technologische) samenleving.

De toekomstige vormgeving van de samenleving

Becks werk is naast een sociologische analyse van de risicomaatschappij tevens een manifest om te ontsnappen aan het keurslijf van het heersende politieke en publieke debat. Als de huidige impasse in het maatschappelijk beleid iets duidelijk maakt, is het dat de dilemma's van de technologische cultuur, de grote vragen rondom vooruitgang en duurzame ontwikkeling zich niet in conventionele termen laten vatten. In een tijdperk waarin de feiten steeds sterker worden beheerst door onzekerheid en tegenstrijdige zekerheden, en het maatschappelijke draagvlak gekenmerkt wordt door een gebrek aan consensus, kunnen we niet meer over maatschappelijke keuzen praten in termen van rationele kosten-batenanalyses of het zoeken naar betere technologische oplossingen.

Beck wil dat de politiek in de risicosamenleving zich niet langer richt op de incidenten, maar zichzelf opnieuw uitvindt en zich gaat richten op de essentiële vormgeving van de technologische cultuur. De kracht van zijn inzichten is dat hij ons – in een tijd waar geen plaats meer is voor blauwdrukken voor de toekomst – een perspectief biedt op mogelijkheden voor maatschappelijke en culturele vernieuwing. Beck geeft – zij het vaak met brede kwast – de contouren aan van hoe we kunnen beginnen de moderne samenleving te her-ontwerpen.

In deze bundel laat Beck zijn licht schijnen over de omgang met technologische risico's, de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang. In een vijftal sociologisch-essayistische beschouwingen geeft Beck zijn visie op een breed scala aan onderwerpen: Tsjernobyl en onze omgang met risico's, onze worsteling met het moderne vooruitgangsgeloof, de noodzaak tot 'ecologische verlichting', het her-ontwerpen van het politieke, de toekomst van de wereldrisicomaatschappij.

Deze bundel moet nadrukkelijk worden gezien als een introductie tot het gedachtegoed van Beck, een bescheiden eerste kennismaking met zijn werk over de 'risicomaatschappij'. Ook de wat oudere essays in deze bundel hebben aan belang en actualiteit weinig ingeboet. Integendeel. Het milieuthema is in Nederland na tien jaar en twee NMP-milieunota's volledig van de agenda. Het gaat goed, menen sommigen wijzend op de statistieken die een afname (in de stijging) van bepaalde emissies vertonen. Wie daar de stijgin-

gen in verbruik tegenover zet – elektriciteit, automobilititeit, vliegverkeer – heeft misschien een ander beeld van de realiteit.

Aan het einde van de jaren negentig zien we in Nederland (maar ook elders) meer dan ooit de gevestigde politieke kaders en beleidsinstituties worstelen om greep te krijgen op de toekomst. In de grote maatschappelijke beleidsvragen met betrekking tot de inrichting van Nederland in de eenentwintigste eeuw – de samenhang tussen vragen van welvaart, milieu, ruimtelijke ordening, individuele vrijheid – herkennen we veel van de fundamentele problemen die door Beck centraal worden gesteld. Maar in plaats van een bezinning op de manier waarop de politiek en maatschappelijke verhoudingen er in de eenentwintigste eeuw uit zouden moeten zien, maken we een enorme terugval mee in oude arrangementen. In de euforie over de hernieuwde economische groei lijken alle problemen in de omgang met groei, consumptie, emissies of energieverbruik plotseling vergeten. De gesloten werelden van wetenschap en technologie worden door Beck opengebrouwen en te kijk gezet. Maar daarmee zijn ze nog niet verdwenen. Wetenschappers worden niet meer op hun woord geloofd en zien zich geconfronteerd met tegen-experts die vaak haarfijn aangeven waar de onzekerheden en kronkels in bepaalde redeneringen zitten. Maar de Nederlandse discussie en besluitvorming over grote infrastructurele werken als de Hoge-Snelheidslijn vertoont desondanks frappante overeenkomsten met het beeld van de geijkte kaders en praktijken van de industriële maatschappij.

Ulrich Beck slaat in een van zijn essays de spijker op zijn kop. Tsjernobyl mag in 1986 voor ons een antropologische shock zijn geweest, wat blijft hangen is onze enorme capaciteit om een dergelijke mega-ramp te normaliseren. Kernenergie is sinds 1986 niet plotseling veiliger geworden, maar wie spreekt nog over de risico's van een herhaling van een dergelijke ramp? Beck herinnert ons er echter aan dat de onderliggende dilemma's van modernisering en technologische vooruitgang zeker niet zijn verdwenen. Hij geeft aan hoe we de risicovragen in de technologische cultuur eerst zichtbaar en bespreekbaar moeten maken. Pas dan kunnen we opnieuw de verantwoordelijkheden voor de risico's en gevaren bepalen en maatschappelijke uitspraken doen over de toekomstige inrichting van de samenleving.